

Studierejse under ”Nordlige Verdener” (Agrarsamfundenes ekspansion i Norden). Helgeland, Nordland, Nordnorge, 9.-18. august 2010. Dagbogsnoter. ”Nordlige Verdener” nær Polarcirklen.

Af Flemming Kaul, Nationalmuseet, Danmarks Oldtid.

Bjergene ”De Syv Søstre” set fra højderyggen ved Skjeggnes med mange gravrøser, antagelig fra bronzealderen. F. Kaul foto.

På rejsen var jeg ledsaget af museumsleder Gerhard Milstreu, Tanums Hällristningsmuseum, Bohuslän, Sverige, og 1. amanuensis Preben Rønne, Vitenskapsmuseet, Trondheim, Norge.

Blandt **rejsens formål** var at få skabt en nøje dokumentation af helleristningsfelterne på øerne Flatøy og Tro gennem udførelse af frottager. Gennem udførelse af frottager bliver klippens overflade og de indhuggede billeder nøjagtigt dokumenteret, og detaljerne står så klart som det overhovedet er muligt. Gerhard Milstreu, der udførte frottagerne, må regnes som den bedste til at udføre dette arbejde. Frottagerne vil blive scannet til brug for publikation senere i ”Nordlige Verdener”. Enkelte motiver – skibsbilleder – opmaledes med kalkmasse; disse opmalinger er fotograferet og vil bruges til fremstilling af grafik, som skal benyttes ved diskussioner af skibsbilledernes kronologi. Helleristningerne på Tro og Flatøy er de nordligste ’rene’ helleristninger af bronzealderens type, hvorfor et nøjere studie af disse i høj grad er relevant i forhold til temaet ’landbrug på grænsen’. Blandt rejsens mål var også en landskabsanalyse omkring disse helleristninger. Der skulle desuden foretages videre landskabsanalyse omkring findestedet for den nordligste ragekniv med hestehovedgreb ved Skjeggnes nær Alstahaug. Her findes en smukt beliggende røsegravplads. Endelig skulle der foretages landskabsanalyse omkring findestedet for et fint ornamenteret sværd af Hallstatt-type (yngre bronzealder) ved Våg på øen Dønna. Naturligvis indgik fotos af enkelte gårde og græsmarker i dette arbejde.

Mandag d. 9. august. Sammen med Gerhard Milstreu afgang fra Kastrup til Trondheim. Ankomst til Værnes lufthavn sent eftermiddag. Udlejningsbil afhentes. Derefter kørsel til Preben Rønnes hjem. Han ventede os med havegrillen klar, så vi kunne starte med nogle gode bøffer. Smukt vejr. Efter middag besøgte vi en større udgravning ved Ranheim, som Preben Rønne leder. Selve udgravningsarbejdet var netop afsluttet. En spændende udgravning. Der er efter alt at dømme tale om gudehov med hørg fra slutningen af vikingetid. Meget interessant, meget tankevækkende. Den udgravning kommer vi nok til at høre mere om i de kommende år. Overnatning hos Preben Rønne. Telefonisk bekræftelse af arrangement og hjælp i forbindelse med besøg på øerne Flatøy og Tro.

Tirsdag d. 10. august. I bil kørte vi alle tre fra Trondheim til Alstahaug-området i Helgeland, Nordland. Det er en lang tur, ca. 500 km. De norske veje er ikke af så høj standard. Vi valgte 'indlandsruten' ad E6 via Namdalen, derefter over Mossjøen til Sandnessjøen og videre via Alstahaug til Offersøy, hvor Preben Rønne i god tid havde sørget for bestilling af hytte på Offersøy Camping. Denne hytte forblev vor feltstation i næsten en uge, selvom vi dog dagen efter overnattede på øen Tro.

Onsdag d. 11. august. Kl. 8.15 afgang med færgen fra Tjøtta til øen Tro. Ved færgeløbet på Tro ventede vor kontakt, Kjell Flatøy. På en tidligere studierejse i området, foretaget i 2007, havde min kontaktperson været Vidar Hansen, som den gang hjalp med transport og bistand. Han var desværre forhindret på grund af et pludseligt dødsfald i den nærmeste familie. Så det blev altså Kjell Flatøy, der i denne omgang blev vor lokale hjælper og kontakt. Fra Tro til Flatøy er der ingen færge. Hvis man skal se helleristningerne på Flatøy, så skal man have en lokal til at sejle over det smalle Flatøysund. Dette gjorde Kjell Flatøy. Først blev vi dog sejlet hen til helleristningerne fra jægerstenalderen på Rødøy. Det er her den berømte skiløber, der var logo for de olympiske vinterlege i Lillehammer, findes. Det er nu et spørgsmål, om der faktisk er tale om en skiløber. Snarere drejer det sig om en person på en båd.

Derefter over til Flatøy. Ikke langt fra en lille bådebro ligger helleristningsfeltet. Det er mest skibe og fodspor. Når man skal lave frottager, hvor man på et ark tegnepapir (100 x 70 cm) lagt ud på klippen ved hjælp af et stykke karbon-papir viklet om et sammenrullet viskestykke 'gnider' motiverne frem, så er det meget vigtigt, at klippen er tør. Det må ikke være regnvejrs; blot den mindste støvregn kan ødelægge arbejdet – tegnepapiret bliver nærmest til papmache. Det var fint vejr, det havde ikke regnet dagen før, og klippen skulle derfor være tør. Men desværre var der et ganske lille kildevæld lige over klippen, så vand løb ned over helleristningerne. Endnu værre var det, at der steg vand op – nærmest igennem klippen selv – igennem nogle af klippens sprækker (Dette forhold har sikkert også haft indflydelse for placeringen af helleristningsskibene i bronzealderen. Det virker som om, at flere af skibene 'sejler' på floden af det frempibende vand). Kjell Flatøy kunne se vore problemer. Han sejlede over Flatøysund til Tro, hentede nogle håndklæder i sit hjem og kom tilbage med håndklæderne. Nu kunne håndklæderne bruges som en slags dæmninger, hvor vand piblede frem. De skulle så vrides med jævne mellemrum. Nu kunne klippen tørres samt renses for mos ved hjælp af træpinde. Frottagearbejdet kunne gå i gang. Efter at frottagearbejdet var gennemført blev enkelte af skibene opmalet med hvid kalkmasse, der hurtigt kan tørres væk igen – helt uskadeligt. Opmaling gør det muligt at klarlægge visse træk ved bl.a. skibene til brug for diskussioner omkring skibenes tidsfæstelse. Det er nemlig således, at bronzealderens skib – skibsbilleder – gennemgår en vis udvikling igennem tid. Eksempelvis er forstævnets kølforlængelse ikke så høj og markant i ældre bronzealder (1700-1100 f.Kr.) som i yngre bronzealder (1100-500 f.Kr.). Ved nøjere studier af et af skibene kunne det sandsynliggøres, at dette skib var indhugget i ældre bronzealder, hvorpå der i yngre bronzealder var blevet tilføjet en

højere kølforlængelse. Det øverste eller yderste af kølforlængelsen var tydeligvis indhugget med en anden hugteknik end resten af skibet. Med andre ord er skibet blevet 'opdateret'. Endnu et skib på feltet fremviser en lignende, senere tilføjelse til kølforlængelsen. Sådanne studier af senere 'opdateringer' af skibe er af betydning til forståelse af kontinuiteten af brugen af de enkelte helleristningsfelter.

Grafik af skibsbillede fra Flatøy, hvor tilføjelsen ved stævnens kølforlængelse er markeret. Kaul & Milstreu fotografik.

Udover flere skibe er der på helleristningsfeltet på Flatøy også to hestefigurer. Disse hestefigurer er særlig interessante, fordi de gennem deres form og stil antagelig kan placeres blandt de ret sjældne hestefigurer fra ældre bronzealder. De er karakteriseret af en lav, lang hals og let fremadstrakte ben.

Frottage af de to heste fra Flatøy med lave, lange halse udført af Gerhard Milstreu efter tilladelse fra Nordlands fylkeskommune.

Hvad angår landskabsanalyse, skal det noteres, at helleristningsfeltet på Flatøy ligger i en kystnær situation, men også tæt ved den allerbedste dyrkbare jord, hvor der stadig er den fineste græsmark omgivet af løvtræer. Der findes ikke mere landbrug på gården selv, men Kjell Flatøy kunne oplyse, at da han var barn (han er født på Flatøy) var der omkring 16 køer i stalden samt får og høns. I dag er der ingen fast beboelse på Flatøy. Kun sommergæster beboer stuehuset.

Græsmarker og gård på Flatøy tæt ved helleristningsfeltet. F. Kaul foto.

Arbejdet på Flatøy gav gode resultater, både hvad angår selve dokumentationen, og hvad angår de forskningsmæssige aspekter. Om formiddagen var vejret lidt klamt og tåget, men om eftermiddagen klarere det helt op, og det blev temmelig varmt.

Om aftenen blev vi inviteret hjem til Kjell Flatøy og hans kone. Vi fik snakket om lokale forhold på Tro og Flatøy. Bl.a. var det interessant at høre, at man indtil for nylig har høstet en særlig slags gul tang til kvægfoder. Der behøver ikke at være nogen modsætning mellem udnyttelsen af marine ressourcer og en landbrugsøkonomi. Vi talte også om affolkningen af de små øer. Da Kjell Flatøy var barn, var der ca. 250 fastboende på Tro; nu er der 20. For et par år siden lukkede skolen.

Vi overnattede på Tro på et lille vandrerhjem, som netop var blevet indrettet på skolen af bygdeforeningen.

Torsdag d. 12. august. Vi kunne fra morgenstunden starte på helleristningsfeltet på Tro – ved Trovika. Det ligger ikke langt fra vandrerhjemmet. Her var ikke de samme problemer med vand. Til gengæld var helleristningerne – igen flere skibsbilleder – ikke så velbevarede som på Flatøy, hvor hvert enkelt hug stod tydeligt. Klippen er ikke så hård, og meget af dens overflade var forvitret bort. Skibsbillederne stod dog også på Tro klart på frottagerne. Generelt ser det ud til, at de fleste af skibene her kan dateres til yngre bronzealder. Nogle har S-formede stævne, der danner stiliserede fuglehoveder. Den slags skibe er meget almindelige overalt indenfor den nordiske bronzealderkultur. Man kan finde skibsbilleder næsten lige til på Bornholm. At skibsbillederne er så ensartede fra Bornholm til Helgeland fortæller om en ensartet og fælles ikonografi over store afstande. Der er immervæk et stykke vej fra Bornholm (næsten) til Polarcirklen.

Også på helleristningsfeltet ved Trovika er der hestefigurer. To hestefigurer, hvor halsen rejser sig næsten lodret, antages at tilhøre yngre bronzealder, mens en hestefigur, der meget ligner hestene fra Flatøy – med den samme, lange, lave hals – bør dateres til ældre bronzealder.

Skibsbillede med stævne i form af stiliserede dyrehoveder fra helleristningsfeltet på Tro. Frottage ved Gerhard Milstreu efter tilladelse fra Nordlands fylkeskommune.

Med hensyn til landskabet er det også ved helleristningerne ved Trovika værd at notere sig, at de befinder sig i nær tilknytning til den allerbedste landbrugsjord, der som et 'trug' forløber nord-syd henover midten af øen, omgivet af langstrakte åse og lidt højere bjerge. På åsene er der røser; men de er ikke udgravet, så vi ved ikke, hvad de indeholder. For enden af marken er der en lille strand, der kan fungere som landingsplads. Her i læ for vestenvinden er der et særligt mildt lokalklima. Marken lige udfor helleristningsfeltet bliver i dag brugt til græs, der høstes – høslæt – som vinterfoder til køerne.

Frottager er ved at blive udført på helleristningsfeltet på Tro. Flere skibe kan anes. I baggrunden ses græsmarken. F. Kaul foto.

Vejret var pragtfuldt – næsten for godt. Det blev nemlig meget varmt. Solen bagte ned på klippen, som vi arbejdede med. Temperaturen i skyggen nærmede sig de 30 grader. Vi var ved at blive dårlige af varmen. Heldigvis kunne vi bade lidt ved den lille strand for enden af marken. Vandet var koldt, formentlig 14-15 grader; men det var rigtigt godt, at vi kunne køle os af og svømme lidt rundt i frokostpausen, så vi var friske til eftermiddagens arbejde. Sådan kan det også være at arbejde nær Polarcirklen. Tilbage med færgen fra Tro til Tjøtta sent eftermiddag og videre til Offersøy Camping. Spiste aftensmad på hyttens terrasse. Sent aften varmetordenvejr.

Det skal i øvrigt indskydes, at Nordlands Fylkeskommune, under hvilken formidlingen og forvaltningen af Nordlands fortidsminder hører, for nylig har færdiggjort et formidlingsprojekt. Ved færgelejet på Tro og ved helleristningsfelterne ved Trovika og Rødøy er der opsat store skilte eller plancher med gode forklarende tekster, grafik af helleristningerne samt luftbilleder af Tro.

Fredag d. 13. august. På grund af det gode vejr og de gode arbejdsbetingelser – herunder bistand fra Kjell Flatøy – fik vi færdiggjort arbejdet med de to helleristningsfelter på kun to, dog lange arbejdsdage. Det var godt, at vi ikke skulle sidde i regnvejr og vente på at komme i gang.

Om formiddagen var der lidt småregn og tåge. Vi tog ind til områdets hovedby, Sandnessjøen, for at købe ind, og vi besøgte turistkontoret for at checke fartplanen til færgerne til Herøy og Dønna. Desuden besøgte vi et nyåbnet vikingecenter ved Sandness, hvor en stor rekonstruktion af en hal (formentlig med udgangspunkt i hallen fra Borg på Lofoten) dannede en udmærket ramme omkring formidling af vikingetiden og tiden umiddelbart forud.

Om eftermiddagen besøgte vi røserne ved Skjeggesnes med mindst 16 røser af forskellig størrelse. I den eneste af røserne, som er udgravet, er fundet en ragekniv med hestehovedgreb fra ældre bronzealder (1300-1100 f.Kr.). Det er det nordligste fund af disse rageknive, der nærmest er et emblem for den nordiske bronzealderkultur. Røserne ligger på de langstrakte, lave højdedrag, der omgiver den bedste landbrugsjord. Der dyrkes græs til høslæt, der græsser køer, og bonden kunne oplyse, at der også tidligere blev dyrket byg. Siden sidst jeg besøgte Skjeggesnes, havde bonden ryddet træer og krat på nogle af røserne, så de nu var blevet tydeligere og nemmere at fotografere. Hen under eftermiddagen lettede tågen, og det storslåede, kontrastrige landskab åbenbarede sig med de fede græsmarker i forgrunden og bjergene ”De Syv Søstre” i baggrunden. Spiste aftensmad ude på terrassen.

Røse på Skjeggesnes. F. Kaul foto.

Lørdag d. 14. august. Heldagsregn. Ringe sigtbarhed. Museumsdag. Vi besøgte et lille købmandsmuseum i Leland, lidt nord for Sandnessjøen. Derefter besøgte vi Alstahaug Kirke og Præstegård. Alstahaug kirke er en stor og interessant romansk kirke opført i 1100-tallet. Der har i en tid i middelalderen været bispesæde her. Alstahaug kirke vidner i sig selv om det økonomiske potentiale, som egnen byder på. Tienderegnskaber fra 1600-1700-tallet fortæller nærmere om egnens markers ydeevne. Der blev bl.a. dyrket byg. I dag kan man se bygmarker nær kirken. Men vi skal ikke glemme fiskeri og handel med tørfisk og klipfisk. Præsten eller nærmere præstegården 'sad på' dele af transporten af tørfisk som en mellemstation mellem Lofoten, Trondheim og Bergen.

Bygmark ved Alstahaug Kirke. F.Kaul foto.

For tre år siden åbnede et nyt museum ved Alstahaug Kirke – et storstilet og spændende projekt med nytænkende arkitektur – til minde om digterpræsten Petter Dass (1647-1707). På museet kan man på en god og klar pædagogisk måde få et indtryk af, hvorfor Petter Dass er så vigtig for Nordnorge. Hans hovedværk hedder "Nordlands Trompet". Der er tale om en tidlig egnsbeskrivelse, men forfattet på vers. Her hører vi om egnens sæder og skikke, om madlavning, om fremstilling af pølser, om handel og om tørfisk. Et afsnit er viet til samerne og forholdet til samerne. Vi kan bl.a. læse følgende:

*”Til fersk’ Mad og daglige Spiise,
 Ja Bjørnen maae ofte tillade sin Krop,
 Og Lappen ham æder saa gladelig op
 Han siunger for hannem en Viise
 Ham synes, han æder den lækerste Mad,
 Naar Kiødet af Biørnen frembæres på Fad,
 Han levner ey ringeste Smule;
 Han samler Ryg-Raden og Skankene lang
 Ja alle hans Been, og med siungende Sang
 Begraver dem ned i en Huule;
 Han vil ey tilstede, det ringeste Been
 Af Biørnen skal brydes og brækkes til Meen
 Hvad Tanker han derom vil gjøre!
 Og hvilken forgiftig afgudiske Troe,
 Der under slig Besters Begravels’ mon boe,
 Det vil jeg i Pennen ey føre.
 Det er at beklage; den Lappiske Slægt
 Er meget med Hedenske Taage bedægt, ...”*

Her kan vi således læse en tidlig beskrivelse af samernes bjørnekult, hvor knogler under sang ofres i huler. Versene er i det hele taget fyldt med interessante oplysninger. ”Nordlands Trompet” er en bred lærebog i geografi og naturfag, men er også en slags kogebog, lidt huspostil, lidt rejsebeskrivelse krydret med såvel moralprædikener som folkeligt vid, herunder ’dårlige’ sproglige vittigheder.

Om aftenen sad vi i vor hytte og blev helt lyriske efter mødet med denne spændende digterpræst, og vi læste hans digte op for hinanden. Vor lyrikaften blev dog brat afbrudt, da elektriciteten forsvandt – stedets hovedsikringer blev afbrudt – der var vrøvl med nogle nye elinstallationer, muligvis på grund af regnen. Inden vi gik i seng – næsten i mørke – fandt vi på nogle små digte inspireret af Petter Dass. Her er et fragment:

*”Vor rejse er bedst gennem sommer og vår,
Når strøm og lys om aften vi får.”*

Søndag d. 15. august. Afgang morgen med færgen fra Saltvik til Herøy. På Herøy også en meget stor kirke med romanske rødder. Videre via flere mindre broer kørte vi til den lange nord-syd-forløbende ø Dønna. På Dønna er der i en mose ved gården Våg fundet et bronzesværd fra omkring 600 f.Kr. Det er udsmykket med skibsornamenter i den nordiske bronzealders stil. Ligesom ved de andre fundkategorier (helleristninger, gravrøser), befinder dette fund sig – et offerfund i en mose – nær, hvad der er egnens bedste marker i dag. Nær Våg er der udstrakte græsmarker til høslæt og græsning, og flere store gårde ligger som perler på en snor. På Dønna fotograferede vi også et par gårde som en illustration af den norske fiskerbonde. Selvom der er tale om gårde med marker og stalde med mange køer, hører der til næsten hver gård en lille havn eller anløbsbro med en fiskerbåd. Nær Dønnas nordspids besøgte Dønnes Kirke, endnu én blandt de nordligste romanske stenkirker. Tilbage med færgen mellem Bjørn og Sandnessjøen.

Vejret var fint, vekslende skydække.

Udstrakte, fede græsmarker præger landskabet på det centrale Dønna. F.Kaul foto.

Mandag d. 16. august. Tilbage fra Helgeland/Nordland til Trondheim. Kørsel og sejlads hele dagen. På tilbageturen valgte vi kystruten, hvor tre færgefarter indgik. Den første færgetur startede med afgang fra Tjøtta kl. 8,15 og afsluttedes i Forvik. På vejen kunne vi 'vinke farvel' til Tro. Den sidste færgetur gik over Vennersund. Ved Vennersund er der en røse med fund fra bronzealderen. Og det kunne igen konstateres, at hvor der er fund fra bronzealderen, er der også de bedste marker i dag. Her i det sydligste Nordland ses flere og flere bygmarker. En gård og de omgivende marker fotograferes lige syd for Vennersund.

På tilbageturen til Trondheim blev der også lejlighed til at se "Bøla-renen" – en smuk helleristning af et rensdyr fra jægerstenalderen, lidt nord for Steinkjer. Spisning og overnatning hos Preben Rønne i Trondheim. Fint solskinsvejr.

Tirsdag d. 17. august. Rundtur i Trondheim. Besøg på Universitets Museum i Trondheim – med de rige arkæologiske samlinger. Vi så ragekniven fra Skjeggesnes. Blandt de berømteste bronzealderfund på museet i Trondheim er nakkeskammen af træ fra Bynesset i Trondheims udkant. Et fremragende træskærerarbejde med hjulkors og slangeheste fra omkring 700 f.Kr.. Her kan vi se, hvad der (ellers) er gået tabt af bronzealderens træskærerkunst. Vi besøgte også frilandsmuseet i Trondheim. Den pragtfulde gotiske katedral – Nidarosdomen – så vi udefra; den lukker kl. 3!

Vejret var fint og varmt. Pizza på fortovsrestaurant. Overnatning hos Preben Rønne.

Eksempel på bronzealderens træskærerkunst, detalje fra nakkeskammel fra Bynesset, Trondheim. F. Kaul foto.

Onsdag d. 18. august. Gerhard Milstreu og Flemming Kaul tager afsked med Preben Rønne. Nu skal vi tilbage til København. På vejen til Værnes lufthavn nåede vi at besøge et helleristningsfelt ved Hell. Det ligger fem minutters kørsel fra lufthavnen. Her ses på en næsten lodret klippevæg flere rensdyr fra jægerstenalderen.

Helleristning ved Hell nær Værnes. F. Kaul foto.